

1994.H/u12-13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:

12. 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka.

13. 1990–1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk. PETÓFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157-174.

Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 903 p.

Ez a rövid írás a *Strukturális magyar nyelvtan* „Mondattan” kötetéről nem ‘ismertetés’ jellegű. Nem kíván, de – az elsősorban a szövegtan iránt érdeklődő olvasók egy része számára – nem is tudna az lenni szűkre szabott keretben. Célja pár – főleg a kötetből vett idézetekhez csatolt – arra vonatkozó megjegyzés megfogalmazása, hogy miért van szükség az ebben a „Mondattan”-ban tárgyalt *szemléletmód* alkalmazására egy explicitiségre törekvő szövegtani-szövegnyelvészeti szöveg megközelítésben is. (Abban a reményben megfogalmazott megjegyzéseké, hogy ezt a szükségességet a jövőben erre hivatott tanulmányok / kiadványok majd részletesen tudják dokumentálni!)

1. A Mondattan kötet felépítése a következő: *Bevezető* (KIEFER FERENC), *Grammatikaelméleti bevezető* (É. KISS KATALIN – SZABOLCSI ANNA), *Az egyszerű mondat szerkezete* (É. KISS KATALIN), *A főnévi csoport szerkezete* (SZABOLCSI ANNA – LACZKÓ TIBOR), *Régenség és vonzatok* (KOMLÓSY ANDRÁS), *Az alárendelt mondatok szerkezete* (KENESEI ISTVÁN), *A mellérendelés* (BÁNRETI ZOLTÁN), *Az aspektus és a mondat szerkezete* (KIEFER FERENC), *Függelék*.

A Mondattan – olvashatjuk a szerkesztő *Bevezetőjében* – a magyar nyelvleírás hagyományokból ismert mondattani kézikönyvektől több lényeges pontban különbözik. A legfontosabb különbséget abban látjuk, hogy Mondattanunk szabályrendszereket leíró mondattan és ezért a potenciális nyelvhasználatot vizsgálja; problémacentrikus; elméleti összefüggések megfogalmazására törekszik, azaz magyarázatot keres a felvetett problémákra; végül a nyelvi jelenségeket egy nyelvelméleti keretbe beágyazva vizsgálja. (8.)

A Mondattannak ezeket az alaptulajdonságait a *Bevezető* azután bővebben is kifejti, nem utolsósorban azért is (gondolom én), hogy azok, akik az alaptulajdonságok globális megfogalmazása alapján úgy vélnék, hogy ezek bármely (hagyományos) leíró mondattanra is érvényesek, láthassák az alapvető különbségeket. Az alábbiakban e kifejtés legfontosabb megállapításait idézem.

A potenciális nyelvhasználat vizsgálata azt jelenti, hogy az elméleti nyelvtan számára alapvető kérdés annak eldöntése, hogy milyen grammatikus szerkezetek, mondatok lehetségesek a magyar nyelvben abban az értelemben, hogy a mondattan szabályai lehetővé teszik őket. (8.)

Mondattanunk második jellegzetessége a problémacentrikusság. Ebből következik, hogy nem kívánja az adatrendszerző hagyományos nyelvtanok tematikáját lefedni. Azokkal a kérdésekkel foglalkozik elsősorban, amelyeknél problémát lát, és ahol a felvetődött problémára megoldást is tud ajánlani. (9.)

Mondattanunk magyarázatra törekszik, ez harmadik jellegzetessége. A magyarázat fogalma mindig elmélethez kötött: nincs elmélettől független magyarázat. Az az elméleti keret [...], amelyet munkánkban használunk, többféle magyarázatot tesz lehetővé. (10.)

Mondattanunk elméleti kerete a generatív nyelvelmélet, annak is az utóbbi évtizedben kidolgozott változata, az ún. univerzális grammatika. Az univerzális grammatika az emberi nyelv legáltalánosabb szabályszerűségeit kísérli meg megfogalmazni. Munkánk alapvetően generatív volta egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a megállapított szabályrendszereinket egy lehetséges univerzális grammatikához igyekeztünk viszonyítani, másrészt abban, hogy a generatív nyelvelmélet számos tételét, módszerét közvetlenül is alkalmaztuk.

A generatív grammatikai keret ellenére Mondattanunk nem a magyar nyelv generatív grammatikája. Ilyen grammatika megalkotására nem vállalkozhatunk, mégpedig több okból sem. Először is azért, mert a generatív nyelvelmélet nem öleli fel a nyelv minden aspektusát. Így a legutóbbi időkig elhanyagolt területe volt a szótár, éppen ezért a szótár kezelésében a Chomsky-féle generatív nyelvelmélettől különböző elméleti elgondolásokra kellett támaszkodnunk.

Vagy egy másik példát említve, az aspektus a szintaxis és a szemantika határterületén helyezkedik el, szintaktikai és szemantikai probléma egyaránt. Következésképpen a kizárólag szintaktikai megfontolásokra építő, a szintaxis autonómiáját hirdető generatív nyelvelmélet módszerei az aspektus vizsgálatánál csak igen korlátozott mértékben voltak alkalmazhatók. (13.)

Ezekkel a megállapításokkal kapcsolatban szövegtani-szövegnyelvészeti szempontból a következőket tartom szükségesnek kiemelni:

– *a potenciális nyelvhasználat* figyelembevétele szövegnyelvészeti szempontból is elsőrendűen fontos: mind annak megvilágításához, hogy egy adott szöveg egyes szövegmondatainak adott felszíni szerkezete hogy viszonylik ugyanazon szövegmondatok potenciálisan lehetséges (más) felszíni szerkezeteihez, mind annak megvilágításához (nyilvánvalóan csupán addig a határig, amíg a nyelvészeti módszerekkel lehetséges!), hogy egy adott szövegmondatlánc szövegmondatainak adott egymáshoz kapcsoltága hogy viszonylik a potenciálisan lehetségesekhez;

– *a problémacentrikusság* jellemzője kell legyen a szövegtani-szövegnyelvészeti kutatásnak is, már csak annak következtében is, hogy a szövegek felépítésével / megformáltságával kapcsolatos problémák a mondatokkal kapcsolatosakhoz mérten hatványozott mértékben összetettebbek, aminek következtében a 'mélyfúrás' jellegű kutatás ott is

csak problémacentrikus lehet (nem megfelejtkezve természetesen egy átfogó szövegelmélet alkalmazásának szükségességéről, lásd alább);

– a *magyarázatra törekvés*, azt hiszem, nem igényel kommentárt, úgy vélem, az sem, hogy „*a magyarázat fogalma mindig elmélethez kötött: nincs elmélettől független magyarázat*”, amiből természetesen következik, hogy a szövegtani-szövegnyelvészeti magyarázatok szükségképpen feltételezik valamiféle *szövegelmélet* meglétét;

– ami az *egy univerzális grammatikához* viszonyított mondatmegközelítést illeti, bármely nyelvű szövegek szövegtanának / szövegnyelvészetének kidolgozásánál úgyszintén alapvető kérdés kell legyen annak vizsgálata, hogy vannak-e a szövegalkotásnak (nyelvi és nem nyelvű) univerzális szabályai, s hogy az egy-egy adott (nyelvi) szöveggel kapcsolatban fellelhető / kimutatható szabályok hogy viszonyulnak ezekhez;

– végül az a tény, hogy ugyan a Mondattan szerzői a generatív nyelvelmélet ‘univerzális grammatika’ változatát vették alapul, de megkísérelték kidolgozni e grammatika *magyar nyelvre alkalmazott formáját*, a szövegtan kutatói számára ‘modell’-ként szolgálhat, amikor megkísérlik egyrészt egy univerzális szövegelmélet magyar nyelvre alkalmazható formáját, másrészt a magyar nyelvre alkalmazott strukturális grammatika szövegtani kutatásban alkalmazható formáját megalkotni.

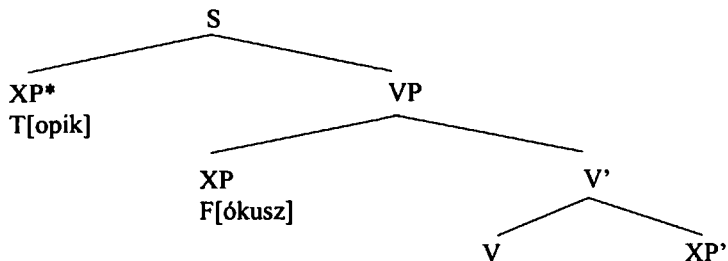
2. Az eddigi megjegyzések – ha úgy tetszik – úgynevezett *metametodológiai* természetűek. Lássunk azonban legalább egy-két ‘konkrétabb’ példát is.

A Mondattanban alkalmazott ‘nyelvtani modell’ (lásd elsősorban a Mondattan első két fejezetét) egy úgynevezett ‘kiinduló szerkezet’-ből vezeti le a ‘felszíni szerkezet(ek)’-et. A kiinduló szerkezet (amelynek neve a korábbi ‘mélystruktúra’ nevet helyettesíti) egy mondat összetevői közötti ‘grammatikai relációkat’ szemlélteti, ebből vezethetők le különbözőféle transzformációkkal (‘mozgatások’-kal) a lehetséges felszíni szerkezetek.

A szövegmondat-struktúrák leírása pontosan ilyen természetű nyelvteni modell alkalmazását kívánja meg. Ahhoz, hogy arra vonatkozó (szöveg)nyelvészeti magyarázattal szolgálhassunk, hogy a vizsgált szöveg egy adott szöveghelyén miért az adott felszíni felépítésű / megformáltságú szövegmondat fordul elő, amelyik előfordul, három dolog szükséges: (1) annak ismerete / bemutatása, hogy a szóban forgó szövegmondat milyen kiinduló szerkezetből vezethető le; (2) annak ismerete / bemutatása, hogy ebből a kiinduló szerkezetből a ténylegesen adotton kívül milyen más felszíni szerkezetek vezethetők le, s végül (3) arra vonatkozó hipotézisek megfogalmazása, hogy mi motivál(hat)ja azt, hogy a lehetséges felszíni szerkezetek közül éppen az fordul elő az adott szöveghelyen, amelyik előfordul. (Az első két dolog mondatgrammatikához kötött, és pedig oly módon, hogy elemzésére / leírására az itt kommentált Mondattan alkalmasabbnak látszik, mint a hagyományos leíró mondattanok.)

A kiinduló szerkezetek szerepének közelebbi megvilágítására lássuk a magyar egyszerű mondatok Mondattanban alkalmazott alapszerkezetét (lásd (14) A magyar mondat alapszerkezete, és az ahhoz fűzött magyarázatok).

(14) A magyar mondat alapszerkezete:

(A * szimbólum azt jelenti, hogy az előtte álló kifejezés tetszőleges számban fordul elő az adott pozícióban. [Véleményem szerint itt célszerűbb lenne a „fordulhat elő” forma alkalmazása, de ez a (14) ‘demonstratív’ funkcióját nem befolyásolja – P. S. J.]

A (14)-es szerkezet a következőképpen értelmezendő: a magyar mondat elsődlegesen logikai alanyra, másként topikra és logikai állítmányra tagolódik. A logikai állítmány szerepét az igei csoport (VP) tölti be; logikai alanyként, azaz topikként tetszőleges számú tetszőleges kategóriájú kifejezés (így főnévi csoport (DP) vagy posztpozíciós csoport (PP)) szerepelhet. [...] bizonyos kifejezéstípusokat, például igei vagy melléknévi csoport (VP-t és AP-t), soha nem találunk topikpozícióban. Ennek szemantikai oka van: az ilyen kifejezések nem alkalmasak rá, hogy a valóság valamilyen azonosítható entitására utaljunk velük, tehát nem alkalmasak a topik szemantikai-kommunikatív szerepének ellátására.

Az igei csoport (VP) feltételezésünk szerint fókuszra és egy szűkebb, az igit [V] és az ige utáni bővítményeket [XP*] magába foglaló csoportra tagolódik. A fókusz tetszőleges mondattani kategóriájú kifejezés (XP) lehet; a szűkebb igei csoport mondattani kategóriáját generatív nyelvészeti terminussal V’ (ejtsd vé-vonás)-nak nevezzük. (89.)

Ebből az alapszerkezetből vezethetők le például a következő felszíni szerkezetű mondatok (lásd (13), amelynek fejlécét én egészítettem ki a „T”, „F”, „V” és „XP” szimbólumokkal, s amelyben a ‘szimbólum a hangsúlyt jelöli).

(13)	I [=T]	II [=F]	III [=V]	IV [=XP*]
a.	Imre		‘ismeri	Erzsit
b.		‘Imre	ismeri	Erzsit
c.	Erzsit		‘ismeri	Imre
d.		‘Erzsit	ismeri	Imre
e.	Imre Erzsit		‘ismeri	
f.	Imre	‘Erzsit	ismeri	
g.	Erzsit Imre		‘ismeri	
h.	Erzsit	‘Imre	ismeri	
i.			‘ismeri	Imre Erzsit
j.			‘ismeri	Erzsit Imre

(88)

Könnyű belátni, hogy (1) az alapszerkezet ‘magja’ az adott esetben az „*ismer vki vkit*” (ige + argumentumai) szótári egységből létrehozott „ismeri Imre Erzsit”, illetőleg „ismeri Erzsit Imre” – „igét és az ige utáni bővítményeket magába foglaló” – szűkebb igei csoport [V’], amelyből levezethetők az a-h. jelzésű – topikot és/vagy fókuszot tartalmazó – szerkezetek, s egyúttal azt is, hogy (2) ez a nyelvtani modell – felépítése következtében – a szövegtannak / szövegnyelvészethez fent említett mondatgrammatikai igényeit ki tudja elégíteni.

3. E strukturális mondatannak szövegtani-szövegnyelvészeti alkalmazása például a következő módon képzelhető el. Egy adott szöveg (elméleti strukturális leíró) értelmező interpretációja során:

– az adott nyelvre, az adott nyelvi szövegekre és a világra vonatkozó ismeretek alapján elemezni és szövegkörnyezetüket figyelembe véve olyan módon kiegészíteni(!) az adott szöveg szövegmondatait, hogy azok minden esetben ‘önmagukban megálló teljes egységek’-et képezzenek,

– ezeknek az önálló egységeket képező szövegmondatoknak a *strukturális mondat* alapján vagy azzal egybehangzóan megalkotni a szerkezeti leírását, azaz reprezentálni kiinduló szerkezetüket, valamint a lehetségesekhez viszonyított adott felszíni szerkezetüket; végül

– az egyes szövegmondatok ténylegesen adott felszíni szerkezetét legalább hipotetikusán értelmezni, annak a szövegmondat-láncnak a szerkezetére való utalással, amelynek összetevőjét képezik.

Egy ilyen elemzési stratégia termékeny módon kapcsolhatná össze a strukturális mondatgrammatikai és a szövegtani-szövegnyelvészeti kutatást, s ez nagymértékben hozzájárulhatna a nyelv- és szöveg szemléletnek mind kitágításához, mind elmélyítéséhez, ami véleményem szerint több szempontból is kívánatos lenne.

Igaz, a strukturális mondatannak szemléletmódjának, valamint instrumentáriumának alkalmazásának az elsajátítása azok számára, akik ilyen megközelítéshez nincsenek hozzá szokva – legalábbis kezdetben – nehézséget jelenthet. De ha a nehézségek miatt nem mondunk le a matematikai, a kémiai, a fizikai stb. ismeretek elsajátításának elvárásáról, nem lenne szabad lemondanunk a nyelvészeti ismeretek (az előbbiektől kevesebb fáradságot igénylő) elsajátításának az elvárásáról sem, hiszen ebben az esetben egy mindnyájunkat a legközelebről érintő kommunikatív eszköz, a nyelv szerkezetének és funkciójának a mélyebb megértéséről van szó. Annak bizonyításához pedig, hogy ehhez a mélyebb megértéshez ilyen szemléletmódra és/vagy instrumentáriumra esetleg nincs szükség, szavahihetően csak az kísérhetne meg argumentálni, aki ezt a szemléletmódot és instrumentáriumot alkalmazva mutatná meg, hogy ilyen módon sem jutunk több eredményre, mint a hagyományos módszerek szemléletmódjával és instrumentáriumainak alkalmazásával. Valódi és eredményes eszmecsere a hagyományos és a valamilyen új (legyen az generatív vagy más módon strukturalista) szemléletet vallók között csak ilyen módon tudok elképzelni.

Petőfi S. János